

KUR'ÂN VE HADİSLERDE "DİL" OLGUSUNA GENEL BİR BAKIŞ A GENERAL OVERVIEW OF THE CONCEPT OF "LANGUAGE" IN THE QUR'AN AND THE HADITHS

BAYRAM KANARYA

DR. ÖĞR. ÜYESİ

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAK.

ÖZ

Dil, insanların kendi aralarında iletişim kurabilmeleri ve beşerî münasebetleri tesis edebilmeleri için Allah tarafından bahşedilen bir nimettir. Binâenaleyh bu yazı, İslâm'ın temel iki kaynağı olan Kur'an ve hadislerde dil olgusunun ne ve nasıl olduğu hususuna ışık tutacak bir yaklaşımın ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

Bu makalede temelde üç nokta üzerinde durulmuştur: Bunlardan birincisi, Kur'an'ın dili gerçeğidir. Bu nedenle Kur'an'da dil unsuruna temas eden âyetler merkeze alınmış ve teâruf, Arabîlik vurgusu, farklı lehçeler ve dillerin Allah'ın âyetlerinden sayılması gibi hususlar belli bir kompozisyon dâhilinde işlenmiştir. İkincisi, hadislerde dil olgusunun nasıl ele alındığı hususudur.

Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde dil olgusu, kutsal metinlerin dili, Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit'ten Süryaniceyi öğrenmesini istemesi gibi konularla ilgili genel bir çerçeve sunulmuştur. Üçüncüsü, dil olgusu ile ilgili doğru ve sahih bakış açısının tarih içerisinde giderek zayıflamış olması ve bu konuda uydurma rivayetlerin tarih sahnesine çıkmasıdır. Bu bağlamda bazı hadis âlimlerinin dillerle ilgili uydurulan rivayetler için eserlerinde müstakil bölümler açtıklarını hatırlatmak gerekmektedir.

Bir sosyo-kültürel aktarım aracı olarak dillerin Kur'an ve sahih hadislerdeki prensipler ışığında değerlendirilmesi ve bu husustaki yaklaşımın günümüze izdüşümününün yakalanması ehemmiyet arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hadis, Dil olgusu, Arabîlik, Lehçe, Teâruf.

ABSTRACT

Language is a blessing bestowed upon people by Allah so that they can communicate and establish relations with each other. This study seeks to provide insight into the concept of language in the Qur'an and the Hadiths, which are the two fundamental sources of Islam.

This study focuses mainly on three issues. The first issue is the concept of the Qur'anic language. For this purpose, the verses relevant specifically to the concept of language in the Qur'an are brought under focus and examined in relation to definitions, emphasis on Arabic, and different dialects and languages being the signs of Allah. The second issue is about how the concept of language is dealt with in the Hadiths. For this purpose, a general framework is provided in which references were made to the concept of language during the time of the Prophet Muhammad, the language of religious texts, and the Prophet Muhammad's recommendation to Zayd b. Sabit on learning Syriac. The third issue is related to the assumption that the correct and authentic perspective of the concept of language has weakened over the time and fabricated narrations have come to the forefront. In this context, it is important to note that some hadith scholars have spared dedicated space in their works for some fabricated hadith narrations relating to the concept of language.

It is important to analyze languages as sociocultural means of communication and transmitting knowledge from the perspective of the Qur'an and the authentic hadiths and to highlight the projections of that understanding today.

Keywords: Qur'an, Hadith, Concept of Language, Arabic, Dialect, Taaruf

Giriş

Dil, Allah'ın insana bahsettiği nimetlerin başında gelmektedir.¹ İnsan, başkaları ile iletişime geçme ihtiyacı hisseden sosyal bir varlıktır. İnsanların diğer insanlar ile iletişimini sağlayan, duygu ve düşüncelerini karşı tarafa sesli ve sözlü olarak aktaran bir araç olarak dil, değerleri belirleyen ve bu değerleri muhafaza eden bir işleve sahiptir.² İnsan zihninin arka planını çözümleyebilmek, dilin işleyişini anlamak ile doğru orantılıdır.³ Dil yetisi ise düşünmek ve gülmek gibi insanı insan yapan özelliklerden biridir. Bu yeti, ona sahip insanların yaşadığı coğrafya ve onu kullanan insanların ihtiyaçlarına göre şekillenmektedir.⁴

Kur'ân ve hadislerde dil olgusunun ana hatlarının belirlenmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Dil olgusu ifadesi ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaşadığı zaman diliminde Arapça ve komşu belde ve ülkelerde konuşulan farklı diller gerçeği kastedilmektedir. Ayrıca Arapçanın bu diller ile teması ve bu temasın Kur'ân ve hadis metinlerine ne kadar yansıdığı hususu üzerinde durulması gereken bir diğer noktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Arap yarımadasında farklı lehçelerin kullanıldığı bilinmektedir.⁵ Bu dil ve lehçelerin o günkü şartlarda

¹ "O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri halk etmesi, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır." (Rûm, 30/22); "Biz ona iki göz, bir dil ve iki dudak vermedik mi?" (Beled, 90/8-9).

² Birol İpek, "Bireyde Dil Bilinci", *Journal of Turkish Language and Literature*, 1/2, (2015): 34-35.

³ Fatih Müldür, "Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı", *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 27/27, (Güz 2016): 68.

⁴ Ayşe Kıran, "Dil/Söz; Anlam/sözcük", *Kur'ân ve Dil Sempozyumu*, (17-18 Mayıs 2001), Van: 7-8.

⁵ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, (İstanbul: İfav Yayınları, 1996), 117; Arapçanın tarihi gelişimi için ayrıca bkz. Jan Retsö, "Arabs And Arabic In The Age Of The Prophet," *The Qur'ân In*

ne kadar yaygın olduğu ve Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrının nasıl olduğu hususunun irdelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada Kur'ân-ı Kerim'de dil olgusunun yansımaları ile Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı hadisler ışığında bu tezahür konusunda bir fotoğraf ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Hz. Peygamber döneminde tedavülde olan farklı dil ve lehçeler ve bu farklı dil olgusunun Kur'ân ve hadislerde nasıl yer bulduğu konusu incelenmiş olacaktır.

Hadis tarihi incelendiğinde görüleceği üzere özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile birlikte Müslümanlar arasında ihtilaf ve iç çekişmeler baş göstermiş ve bunun bir neticesi olarak da farklı fırka, ekol ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.⁶ Yeri geldiğinde bazı fırkalar Hz. Peygamber adına hadis uydurmayı da ihmal etmemişlerdir. Hadis uydurulan konulardan biri de dillerin faziletine dair rivayetlerdir. Hz. Peygamber döneminde oldukça tabii seyrinde gelişen dil ve meşru kültüre karşı iyimser yaklaşım, zaman içerisinde ümmetin ihtilafına da zemin hazırlayacak biçimde bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde uydurulan rivayetlerle zedelenmiştir. Mevzuat kitaplarında bu konuya dair özel başlıkların açılmış olması ve bu başlıklar altında rivayetlerin zikredilmiş olması bunun bir kanıtı olarak kabul edilebilir.⁷ Uydurulan rivayetlerin mevzuat kitaplarında derlenmiş olması ise Müslümanların ırk, dil, beldelerin fazileti ile mezhep taassubunu içeren rivayetlere karşı daha temkinli davranmalarına imkân sağlamıştır.

Bu çalışmanın amaçlarından biri de hadislerde farklı dillere yönelik bakış açısının günümüze izdüşümlerini saptamaya çalışmaktır. Zira Allah'ın varlığının bir delili olarak yeryüzünde konuşulan birçok dil bulunmaktadır.⁸ Bu açıdan bakıldığında bizatihi dillerin birbirleri ile ilgili bir sorunları bulunmamış ancak tarihi seyir içerisinde gelişen hâdiseler, dil merkezli bazı problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu sebeple farklı dil olgusu, ayırıştırıcı bir karakter arz etmemeli, bir iletişim aracı olarak görülmeli ve farklı dillerin hayatîyetine fırsat sağlanmalıdır. Hadislerdeki dil olgusuna geçmeden önce bu konunun Kur'ân'da nasıl ele alındığına dair bazı bilgiler vermek yararlı olacaktır.

Context, (Leiden/Boston: Brill, 2010), 281-292 (trc. Hayri Kırbasoglu, <http://www.hayrikirbasoglu.net/?p=556>, erişim tarihi, 14.05.2018).

⁶ Geniş bilgi için bkz. H. Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları: 2015), 108-116.

⁷ Abdulhayy el-Leknevi, *el-Âsâru 'l-Merfua fi 'l-Ahbâri 'l-Mevdûa*, thk. Muhammed Said Zağlûl, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984), 17-18.

⁸ Günümüzde 20 farklı dil ailesinden yaklaşık olarak 6000 dil bulunmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Burcu İlkyay Karaman, "Dilin Kökeni", *Akademik-Der*, sy. 1 (2017 sonbahar): 21.

1. KUR'ÂN'IN FARKLI DİLLER GERÇEĞİNİ İFADE ETMESİ

Kur'ân-ı Kerim'de dil gerçeği ile ilgili birçok âyet bulmak mümkündür. Bu âyetlerin ele aldığı konuları; insanların farklı boy ve kabileler halinde yaratılmasının bir teâruf (tanışma/kaynaşma) sebebi olması, vahyin dilinin Arapça olması, milletlerin/toplulukların farklı dillere sahip olması ve Peygamberlerin içinde yaşadıkları kavimlerinin dili ile gönderilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

1.1. Teâruf

Dil aygıtının en temel amaçlarından birisi, insanlar arasında bir iletişime imkân sağlamasıdır. Zira insanlar dil, renk ve millet olarak farklı yaratılmışlardır. İnsanoğlunun ezeli irade gereği bu farklılığa sahip olması, öteki-leştirme ve ayrımcılığa götüren bir gerekçe olmamalıdır. Kur'ân'a göre insanların renk, ırk, nesep ve dil farklılığına sahip olmaları ve muhtelif kabile ve milletler halinde yaratılmaları bir ihtilaf sebebi olmadığı gibi bi-zatihi bir üstünlük aracı da değildir. Önemli olan farklı dil ve mensubiyete sahip olanlar ile bir iletişim (teâruf) kurabilmektir. Bu husus bir âyet-i kerime de şöyle ifade edilmiştir: “Ey İnsanlar, muhakkak ki biz, sizi bir erkek ve bir diğiden yaratık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi şubelere (boylara) ve kabilelere ayırdık. Şüphe yok ki Allah katında en değerli olanımız en müttaki olanımızdır. Şüphesiz Allah hakkı ile bilen ve her şeyden haberdar olandır” (Hucurât 49/13). Âyette üzerinde özellikle durulması gereken kelimelerden biri “teâruf” ifadesidir. Lügatte teâruf, insanlardan bir grubun diğeri tanıması ve bilmesi manasına gelmektedir.⁹ Müfessir Taberî (ö. 310/923) insanların farklı boy ve kabilelere ayrılmasının, birinin diğeri-den daha faziletli olduğu anlamına gelmediğini ve salt bu aidiyetten dolayı Allah'a daha yakın olunamayacağını aksine Allah katındaki değerini kişinin eylemi ile alakalı olduğunu altını çizmektedir.¹⁰

1.2. Vahiy Dilinin Arapça Olması

Konunun dil olgusu ile ilgili olması, Kur'ân'ın Arap dili ile indirildiğini ifade eden âyetlere bakmayı da gerektirmektedir. Vahyin nâzil olduğu toplumda Arapça konuşulduğundan Kur'ân-ı Kerîm Arap dili ile nâzil olmuş ve bu husus bazı âyetlerde açıkça ifade edilmiştir. Bunun aksinin düşünülmesi, muhatabın mesajı anlamaması manasına gelecektir ki bu, hikmet-i ilahiyeye münasip düşmez. Binâenaleyh vahye ilk muhatap olanların nâzil olan âyetleri anlayabilmeleri, ilahî vahyin Arapça indirilmesiyle mümkün

⁹ Muhammed b. Ebibeğ er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, thk. Mahmud Hatir, (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1995), 764.

¹⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî*, thk. Beşar Avvad Maruf, 'İsam Faris el-Hurustânî, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1994), 7: 86; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Komisyon, (Mektebetu Kurtuba: 2000), 13: 168-170.

olmuştur: “Biz onu düşünüp anlayasınız diye Arapça bir Kur’ân olarak indirdik.”¹¹

Müşriklerin Kur’ân’ı anlamadıkları yönündeki bahanelerini bertaraf etmek gayesi ile de Kur’ân’ın apaçık bir Arapça ile nâzil olduğu ifade edilmiştir.¹² Bu husus, âyet-i kerimede ‘Arapça’ kelimesine bir sıfat getirilerek “بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ” (Şuarâ 26/195) şeklinde zikredilmiştir. Konu ile ilgili olan diğer âyetler ise şöyledir:

“İnsanları uyarasın diye onu senin kalbine açık-seçik bir Arapça ile Ruh’l-Emîn (Cebrail) indirdi.”¹³

“Bu bilen bir topluluk için Arapça bir Kur’ân olarak âyetleri mufassalan açıklanmış bir kitaptır.” (Fussilet 41/3)

“Açık bir Arapça”¹⁴ ifadesinden yola çıkılarak Arapçanın bütün dillerden üstün olduğu da ifade edilmiştir. Örneğin Râzî, Kur’ân’ın Arabilik vasfının medh ve tazîm sadedinde zikredildiğini ve bunun da ancak Arapçanın dillerin en faziletlisi olduğunun kabullenilmesiyle mümkün olduğunu belirttiikten sonra Arapçanın diğer dillerde olmayan bazı hususiyetlere sahip olduğunu gramatik tahliller yaparak ifade etmiştir.¹⁵ Kanaatimizce vahyin Arapça nâzil olmuş olması, Arap dili için bir şeref vesilesidir. Arapçanın diğer dillerde olmayan bazı hususiyetlerinin bulunduğu, kelime hazinesinin zengin olduğu, bir şiir ve edebiyat dili olduğu ise müsellemdir. Ancak bu durum Arapçanın bütün dillerden daha üstün olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü daha başka âyetlerde herhangi bir dil belirtilmeksizin bütün dillerin Allah’ın birer âyeti olduğunun altı çizilmiştir.¹⁶ Kur’ân’ın Arapça nâzil olmasını dillerin fazileti bağlamında ele almaktansa o günün koşulları bağlamında ve vakıayı göz önünde bulundurarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Zira Kur’ân’ın indirildiği toplumda konuşulan dil Arapçaydı ve bu nedenle Kur’ân Arapça nâzil oldu. Bu durum, diğer ilahi kitapların gönderildiği toplumlar için de geçerlidir.¹⁷ Kur’ân’da semavî kitapların indirildiği dillerin faziletine dair bir açıklama sarahaten yer almamaktadır. Arapça’ya olan vurgu ise onun açık ve fasîh olma karakterine dairdir.¹⁸

¹¹ Yûsuf, 12/2. “إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ”

¹² Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru’l-Taberî Câmîu’l-Beyân An Tevîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Mahmud Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, tsz.) 19: 395-396.

¹³ Şuarâ, 26/193-195. Diğer âyetler için bkz. Tâhâ, 20/113; Zümer, 39/28; Nahl, 16/103.

¹⁴ Fussilet, 41/3.

¹⁵ إنما وصف الله القرآن بكونه {عَرَبِيًّا} في معرض المدح والتعظيم وهذا المطلوب لا يتم إلا إذا ثبت أن لغة “العرب أفضل اللغات” Bkz. Râzî, *Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî*, 22: 97.

¹⁶ Rûm, 30/22; İbrâhîm, 14/4.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. M. M. el-A’zamî, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur’ân Tarihi*, trc. Ömer Türker ve Fatih Serenli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 291, 330.

¹⁸ Mehmed Said Hatiboğlu, *Hilafetin Kureysliliği*, (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005), 27-30.

Görüldüğü gibi Kur’ân’ın Arabîliği hususu âyetlerde açıkça zikredilmiştir. Ancak âlimler arasında tartışılan bir başka konu var ki o da Kur’ân’da, Arapça dışında herhangi bir dile ait kelime ve ifadelerin bulunup bulunmadığı hususudur. İmam Şafii (ö. 204/820), Ebû Ubeyd (ö. 224/838) ve Taberî (ö. 310/923) gibi âlimler Kur’ân’da Arapça dışında herhangi bir dilden alınmış yabancı bir kelime olmadığını savunmuşlardır.¹⁹ Bu görüşü kabul eden âlimlere göre eğer Kur’ân’da Arapça dışında başka kelimeler mevcut olsaydı muhatapların “Biz dilimize yabancı olan bu kitabı anlamıyoruz.” demeleri gerekirdi ki böyle bir durum vaki olmamıştır.²⁰

Kur’ân’da Arapça dışında herhangi bir lisanın (a’cemî) olmadığını kabul edenler şu âyetleri delil olarak ileri sürmüşlerdir:²¹

1-“Şüphe yok ki “bunu mutlaka ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. Hâlbuki ona öğretiyor dedikleri kişinin lisansı yabancıdır (a’cemî). Bunun dili ise apaçık bir Arapçadır” (Nahl 16/103).

2- “Eğer biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak inzal etseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: Âyetlerinin apaçık, anlaşılır olması gerekmez miydi? Arab’a yabancı dilde bir kitap, öyle mi? De ki: o, iman edenler için bir hidayet ve şifa kaynağıdır...” (Fussilet 41/44).

İbn Abbâs (ö. 68/687), İbn Cübeyr (ö. 94/713), Mücâhid (ö. 103/721) ve Atâ (ö. 114/732) gibi erken dönem âlimleri ise başka lügatlerden kelimelerin Kur’ân’da mevcut olduğunu kabul etmişlerdir.²² Onlara göre başka dillerle münasebeti neticesinde bazı yabancı kelimeler Arapçaya girmiş ve Kur’ân böyle bir ortamda nâzil olmuştur. Yine onlara göre farklı dillere ait

¹⁹ İmam Şafii, Arapça dışında başka bir lisana ait unsurların Kur’ân’da mevcut olmadığını iddiasını er-Risâle isimli eserinde tafsilatlı bir şekilde (127-140. Maddeler) ele almıştır. “والقرآن يدل على ان ليس من كتاب الله شئ إلا بلسان العرب” Bkz. Muhammed b. İdrîs eş-Şafii, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye), 40-41; Celaluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Fevz Ahmed, (Beyrut: Daru’l-Kitabi’l-Arabi, 2012), 333; Kur’ân’da Arapça dışında başka bir dile ait kelimelerin var olup olmadığı konusunda üç görüş bulunmaktadır. 1. Kur’ân’da Arapça dışında kelime yoktur. 2. Kur’ân’a yabancı dillerden geçen kelimeler mevcuttur. 3. Kur’ân’da Arapça kelimelerin varlığı hususunda uzlaşır görüş. Bkz. İhsan Akay, *Şafii Usûl Geleneğinde İmam Şafii’ye Muhalif Usûlî Görüşler* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2018), 50-55; Ayrıca bkz. Metin Yiğit, “İmam Şafii’de Arapça Vurgusu ve Lafız Mana Dengesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2 (2009): 60.

²⁰ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*, thk. Hamza b. Zuheyr (Medine: Şeriketu Medineti’l-Munevvara, 2008), 2: 28.

²¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2: 27-28.

²² Ali b. Muhammed al-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm* (Riyad: Daru’s-Samiî, 2003), 73-74; Hasan Diyâuddîn İtr, *el-Ehrufu’s-Seb’a*, 36.

az sayıda kelimenin Arapçaya dâhil olması, onun Arabîlik vasfına bir hâlel getirmemektedir.²³

Dillerin komşu kültür ve coğrafyadaki dillerle kelime alışverişinde bulunmadığını iddia etmek kanaatimizce vakıa ile uyum arz etmez. Ticaret, ziyaret, evlilik ve uluslararası ilişkiler gibi faktörler dikkate alındığında diller arasında bir etkileşimden bahsetmek mümkün ve tabiidir. Bununla birlikte bir dilin yabancı bir kelimeyi bünyesine katması, o dilin karakteristiğine ve özgünlüğüne zarar vermemekte hatta onu zenginleştirmektedir. Âlimler arasındaki temel tartışma noktası ise sonradan Arapçaya dâhil olmuş kelimelerin (mu'arreb) kimine göre artık Arapça sayılması, kimine göre ise yabancı menşeli olarak kabul edilmesinden kaynaklanmıştır. Gazzâlî *el-Mustasfâ* isimli usûle dair eserinde bu konuya da yer vermiştir. Ona göre Kur'ân'da Arapça dışında herhangi bir dilden kelimenin yer almadığını savunmak tekellüflü bir yorumdur. Nitekim Araplar kasîdelerinde kendi dillerinde olmayan ancak sonradan Arapçaya geçen (mu'arreb) bazı kelimeleri kullanmışlardır. Ayrıca Arapça'ya başka dillerden geçen az sayıda kelimenin Kur'ân'da geçiyor olması, Kur'ân'ın Arabîlik/Arapça olma vasfına herhangi bir hâlel getirmemektedir. Gazzâlî, görüşünü şu örnekle desteklemektedir: Farsça yazılan bir şiirde Arapça bazı kelimeler bulunsa da bu şiir "Farsça yazılan bir şiir" olarak nitelenir.²⁴ Kanaatimizce Kur'ân'ın Arapça olduğu hususunda Gazzâlî'nin bu değerlendirmesi makul bir yaklaşımdır. Dillerin birbirlerinden beslenerek gelişmesi ve aralarında bazı kelime alışverişlerinin olması, bu dillerin başka bir mahiyete evrildiği anlamına gelmemektedir. Bu husus, Arapça için de geçerlidir.

Kur'ân-ı Kerim'de geçen bazı kelimelerin aslının Süryânîce olma ihtimali üzerinde durulması, Süryânîce'den alınan bazı kelimelerin toplum tarafından bilindiğini göstermektedir ki bu gayet doğaldır. Nitekim bugün birkaç dilin beraber konuşulduğu coğrafyalarda diller arası geçişkenlikler olmakta ve bu durum dillerin birbirlerinden beslenerek zenginleşmesine katkı sağlamaktadır. Konu ile ilgili olarak Buhârî'de Berâ b. Âzib'ten nakledilen bir rivayette Meryem suresindeki "سَرِيًّا"²⁵ ifadesinin Süryânîce olduğu bildirilmiştir.²⁶

²³ Suyûtî, *İtkân*, 334; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, 27: 96 (Râzî yukarıda geçen ve Arapça olmadığı ifade edilen bazı kelimeleri zikretmiş ve bu görüşün doğru olmadığını zira Allah'ın "Arapça bir Kur'ân" olarak nitelendirdiğini bu nedenle yabancı kelimelerin olmadığını savunmuştur.)

²⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2: 28; Ayrıca bkz. İbrahim b. Musa eş-Şâtibî, *el-Müvâfekat*, thk. Ebû Ubeyde Mşhûr b. Hasan, (Dâru İbn Affan, 1997), 2: 101-103.

²⁵ Meryem, 19/24.

²⁶ Buhari, "Enbiya", 48. Geniş bilgi için bkz. Fethu'l-Bârî, 6: 585.

Kaynaklarda geçen ve aslı başka dillerden olup Arapçaya geçmiş olan kelimelerden bazıları şunlardır:²⁷

”بَعِيرٌ“²⁸ ”وَأَبَارِيْقُ“²⁹ Farsça; ”الْأَرَائِكُ“³⁰ Habeşçe; ”بَطَانِيْهَا“³¹ Kıptîce; ”رَبِيْعٌ“³² İbrânîce; ”وَصَلَوَاتُ“³³ Nabtî; ”تَنْبِيْرٌ“³⁴ Farsça ve İbranice; ”رَبِيْعٌ“³⁵ Süryânî; ”وَالرَّقِيْمُ“³⁶ Rûmî; ”كَمْشَاةٌ“³⁷ Hintçe.

Görüldüğü gibi Kur’ân’da farklı dillerden kelimelerin olduğunu savunanlara göre Fars, Habeş, Kıptî, İbrânî, Nabtî, Süryânî ve Rûmî kökenli olan az ve sınırlı sayıda kelime bulunmaktadır. Ancak Kur’ân’ın ilk muhatapları açısından bu kelimeler bir sorun teşkil etmemiştir. Çünkü özellikle coğrafi olarak birbirine komşu olan belde, şehir ve ülkeler arasında sözcük alışverişlerinin olması gayet doğaldır. Vahyin ilk muhatapları olan Kureyslilerin izole bir toplum olduklarını, çevre kültürlerle herhangi bir iletişimlerinin bulunmadığını iddia etmek ise olanaksızdır.³⁹ Buradan hareketle vahyin amacının muhataplarına ilahî mesajı ulaştırmak olduğunu, tarihi süreç boyunca Peygamberler ile toplumları arasında gerçekte kayda değer bir iletişim probleminin yaşanmadığını ifade etmek gerekmektedir.

1.3. Kur’ân Metninde Farklı Lehçeler

Arapların bir taraftan coğrafi farklılık, yaygınlık ve dağınıklık diğer taraftan iktisadî, sosyal, ticarî ve siyasal nedenlerden dolayı komşu devlet ve milletlerle irtibatlarının olması, bazılarının göçebe bazılarının ise yerleşik hayat sürmeleri, onların üst çatı dil olarak fasîh-edebî Arapçayı kullansalar da kendi içlerinde farklı lehçeler ile konuşmalarına sebep olmuştur. Bu sebeple panayırlarda ve hac mevsimlerinde bir araya gelen Araplar birbirleriyle rahatça anlaşabiliyor ve kelime alışverişinde bulunabiliyorlardı.⁴⁰ Bu lehçeler içerisinde diğer bölgelere nispeten coğrafi açıdan Arap olmayan

²⁷ Geniş bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, s. 235-245; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 2: 27.

²⁸ Vâkıa, 56/18.

²⁹ Hûd, 11/82.

³⁰ Kehf, 18/31.

³¹ Rahmân, 55/54.

³² Yûsuf, 12/65.

³³ Hacc, 22/40.

³⁴ İsrâ, 17/7.

³⁵ Enbiya, 21/98.

³⁶ Âl-i İmrân, 3/146.

³⁷ Kehf, 18/9.

³⁸ Nûr, 24/35.

³⁹ Mustafa Öztürk, *Kur’ân Dili ve Retoriği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 85-88.

⁴⁰ Hasan Diyâuddîn İtr, *el-Ehrufu’s-Seb’a* (Lübnan: Daru’l-Beşairi’l-İslamiyye, 1988), 45-50.

milletlerden daha uzak olması sebebiyle sadeliğini muhafaza etmiş en meşhur ve en fasih olan lehçe Kureyş lehçesiydi. Ancak bunun dışında Sakîf, Hüzeyl, Huzaa, Benû Kinâne, Gatafan, Benû Esed ve Benû Temim lehçeleri de kullanılmaktaydı. Özellikle İran, Bizans ve Habeş devletlerine yakın olan Rabia, Lahm ve Gassan gibi kabilelerin kullandıkları Arap lehçeleri, komşu oldukları ülkelerin dillerinden etkilenmiş ve bu diller arasında kelime alışverişleri mevzu bahis olmuştur.⁴¹

Suyûtî, Kur'ân'da Arapçanın farklı şive, ağız ve lehçelerine ait bazı kelimelerin yer aldığını rivayetler eşliğinde zikretmiştir. Bu cümleden olarak o, Kıyâme sûresindeki “مَعَاذِيرُهُ” ifadesinin⁴² Yemen lehçesi; Ra'd sûresindeki “أَقْلَمُ نَبِيَّاسٍ”⁴³ kelimesinin Hevâzin lehçesi; Nisâ sûresindeki “مُرَاعَمًا”⁴⁴ lafzının Hüzeyl lehçesi ile olduğuna dair birçok rivayeti aktarmış, hatta Ebubekir el-Vâsiti'nin Kur'ân'da elli lehçenin olduğu yönündeki görüşünü bu sadette zikretmiştir.⁴⁵ Farklı lehçelerin tedavülde olduğu böyle bir coğrafyada nâzil olan ve bu lehçelerden kelimeler barındıran Kur'ân'ın bu durumunu dikkate aldığımızda, mezkûr lehçeleri kullanan toplumlar arasında da bir etkileşim, kaynaşma ve iletişimin olduğu hususu açıkça anlaşılmış olacaktır.

1.4. Dillerin Farklılığının Allah'ın Âyetlerinden Olması

Bir iletişim aracı olan dil, insanların duygularını, düşüncelerini, hüznü ve sevinçlerini aktarma ve paylaşma vazifesini icra ettiği gibi aynı zamanda bir sosyalleşme aygıtıdır. Bu nedenle Allah insana kendini ifade etme kabiliyetini (beyânı) ve bu kabiliyetini ortaya koyacak organları bahşetmiştir.⁴⁶ Kur'ân'a göre dillerin ve renklerin farklılık arz etmesi Allah'ın varlığının bir delilidir. Kur'ân'da bu durum cem' sigasıyla “ihtilâf-ı elsine” şeklinde belirtilmiştir. Âyet şöyledir: “O'nun delillerinden biri de gökleri ve yeri halk etmesi, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Şüphesiz ki bunda bilenler için alınacak dersler vardır.”⁴⁷

Gökler, yer ve içindekiler bir başka ifade ile kevnî âyetler nasıl Allah'ın iradesi ile var edilmişlerse aynı şekilde dil ve renklerin farklılığı da tamamen Allah'ın iradesi ile olmuştur. Bu durumda farklı dil olgusu bir âyet

⁴¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, trc. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013), 2: 1014; Mehmet Dağ, *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 54.

⁴² Kıyâme, 75/15.

⁴³ Ra'd, 13/31.

⁴⁴ Nisâ, 4/100.

⁴⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, s. 327-332.

⁴⁶ “Rahman Kur'ân'ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona beyanda bulunmayı öğretti.” (Rahman, 55/1-4); “Ona iki göz, bir dil, iki dudak vermedik mi?” (Beled, 90/8-9).

⁴⁷ Rûm, 30/22.

olmakta ve insanlık ailesinin birbirleriyle kaynaşmasına vesile olmaktadır. İnsanın iradesi dışında kendisine doğuştan bahşedilen dil aidiyeti, ne bir mücadele alanı ne de bir üstünlük aracıdır. Bu nedenle farklı dillerin öğretilmesi ve öğretilmesi değerli bir eylemdir.

Diller kategorik olarak birbirlerinden ayrıştıkları gibi aynı dil içerisinde farklı lehçe ve şiveler de bulunabilir. Bu, dilin deforme olması değil, aksine zenginlik kazanma sürecidir. Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır, yukarıdaki âyet ile ilgili olarak şunları kaydetmiştir: “*Lisanların farklılığı ifadesi, genellikle lügatlerin çokluğundan, lehçe ve şive gibi özel söyleyiş tarzı farklılığına kadar hepsine uygun olabilir. Arapların dili başka, İranlıların dili başka, Türkün dili başka, Rumun dili başka, batılının dili başka vs. Her toplumun dili başka başka olduğu gibi aynı toplumda farklı kabilelerin ve zümrelerin de dillerinde başkalık vardır. Mesela Yemenlilerinki ile Necidlinin dilleri arasında fark vardır...*”⁴⁸

1.5. Her Peygamberin Kendi Kavminin Dili İle Gönderilmesi

Gönderilen bütün peygamberler Allah’tan aldıkları vahyi toplumlarına aktarmak ve bunu uygulamak ile görevlendirilmişlerdir. Peygamberlerin vahyi aktarabilmelerinin en temel şartlarından birisi ise toplumun ortalama aklına hitap etmeleri ve onların anlayabilecekleri bir dil ile konuşmalarıdır. Nitekim İbrâhîm sûresinde Allah şöyle buyurmuştur: “Biz her Peygamberi kendi kavminin dili ile gönderdik ta ki (Allah’ın emirlerini) iyice açıkla-sın.”⁴⁹

Muhatabın hatibin kelamını anlaması, mesajın yerine ulaşması için bir zorunluluktur. Peygamberlerin muhataplarının nâzil olan vahyi anlayamaması, teklif ve sorumluluk bakımından onların davetten önceki durumları ile sonrası arasında bir fark oluşturmayacaktır. Zira böyle bir durumda mesaj yerine ulaşmamış olur. Allah’ın, muhatapların anlamayacağı bir şekilde onlara hitapta bulunması vaki olmamıştır. Zira bu durum abes ile iştiğal manasına gelir ki Allah bundan münezzehtir. Bu sebeptendir ki Allah gönderdiği her peygamberi ve onlara indirdiği her vahyi kavimlerinin kolayca anlayacağı bir dil ile inzal etmiştir.⁵⁰ Âyette geçen ‘beyân’ ifadesi de buna tekabül etmektedir. İnsanlar ancak böyle bir durumda peygamberlerin söylediklerini anlayabilecek, kolay ve süratle zihinleri bu mesajı idrak edebilecektir.

Fahreddîn er-Râzî bu âyetin tefsirinde Yahudilerden bir grubun, İbrâhîm sûresindeki “kavimlerinin dili ile...” ifadesinden hareketle Hz. Peygamber’in sair milletlere değil, sadece Araplara gönderildiği yönündeki iddia-

⁴⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur’ân Dili* (Ankara: Akçağ Yayınları), 6: 21.

⁴⁹ İbrâhîm, 14/4.

⁵⁰ Taberî, *Tefsîru t-Taberî*, 1: 11-12.

larının doğru olmadığını belirtmiş ve “Deki: Ey insanlar! Ben, Allah’ın hepimize gönderilmiş elçisiyim...” (el-A’râf 7/158) meâlindeki âyetin onların bu iddialarını çürüttüğünü ifade etmiştir.⁵¹

İbn Kesîr de Peygamberlerin içlerinden çıktıkları kavimlerin dilleri ile gönderilmiş olmasının Allah’ın bir lütfu olduğunu ifade ettikten sonra⁵² İbn Hanbel’in *Müsned*’inde geçen “Allah bütün peygamberleri kavimlerinin dili ile göndermiştir.”⁵³ rivâyetini zikretmiştir.

2. HADİSLERDE FARKLI DİL OLGUSU

Hadis metinlerinde Arapça dışındaki diller ile ilgili hangi yönlerin nasıl öne çıktığına değinmek yerinde olacaktır. Bu başlık altında Arabistan yarımadası ve civarında kullanılan diller, Varaka b. Nevfel’in İbraniceyi bildiği ve Zeyd b. Sâbit’in Süryaniceyi öğrendiğini aktaran rivayetlere değinilecektir.

2.1. Arap Yarımadası ve Komşu Devletlerdeki Dil Haritası

Hız. Peygamber (s.a.s.) yaşadığı dönemde etrafında bulunan millet ve devletler ile iletişim kurmaya çalışmıştır. Muhammed Hamidullah Habeşistan, Mısır, Bizans (Rum) ve Sasani İnan imparatorlukları ile Hız. Peygamber’in birtakım münasebetlere girdiğini kaydetmiştir. Araplar özellikle Bizans ve Sasanî imparatorlukları ile ticari ilişkiler kurmuşlardır.⁵⁴ Bu durumda Araplardan bazılarının komşuları olan İnanlılardan Farsçayı, Habeşlilerden Habeşçeyi ve Bizanslılardan Rumcayı öğrenmiş olmaları aynı şekilde bunların da kısmen Arapçayı biliyor olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Medine’nin demografik yapısı Benû Kureyza, Benû Nadir ve Benû Kaynuka’dan müteşekkil Yahudi kabileleri, az sayıda Hristiyan nüfus ile Evs ve Hazrec olarak bilinen Araplardan oluşmaktaydı. Yahudiler, Süryâniceyi Araplar da Arapçayı konuşuyorlardı.⁵⁵ Ayrıca Hristiyanlık Arap yarımadasına komşu olan Necran, Habeşistan ve Yemen’de taraftarları bulunan bir din olmuş ve bu dinin müntesipleri farklı dil ve lehçeler kullanmışlardır.⁵⁶ Bu vakia bugünden bakıldığında da anlaşılabilir bir durum-

⁵¹ Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Tefsîru ’l-Fahri’r-Râzî* (Beirut: Daru’l-Fikr, 1981), 19: 81.

⁵² İbn Kesîr, *Tefsîru ’l-Kur’ân ’l-Azîm*, 8: 176.

⁵³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 35: 323 (İsnad zincirinde bulunan İbn Cübeyr’in Ebû Zer’den hadis işitmediği belirtilmiştir. Bkz. muhakkikin notu).

⁵⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 8; Fazlur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, trc. Komisyon (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996), 15.

⁵⁵ Sıddık Ünalan, “Hız. Muhammed’in Arap Yarımadasındaki Yahudilerle İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20/2, (2015): 59-60.

⁵⁶ Sıddık Ünalan, “Hız. Muhammed’in Hristiyan Kaynaklarında Bilinmesi ve Onun Hristiyanlarla Diyalogu”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 207-208.

dur. Zira bugün de aynı ülke ve coğrafyada yaşıyor olmalarına rağmen farklı lehçe ve şiveler kullanılabilirlerdir.

2.2. Varaka b. Nevfel'in İbrânîceyi Bilmesi

Buhârî'de Hz. Aişe'den nakledilen ve ilk vahyin gelişine dair önemli bilgiler içeren bir hadiste Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Cebrail'den Alak sûresinin baş taraflarını aldığı, böyle bir hâdisle ilk defa karşılaşmasından dolayı titrediği ve Hz. Hatice'nin onu teselli ettiği belirtilmiştir. Bundan sonra Hz. Hatice, Hz. Peygamber'i amcasının oğlu olan⁵⁷ Varaka b. Nevfel'e götürmüştür. Varaka b. Nevfel ile ilgili ise söz konusu hadiste şu bilgiler yer almıştır: "...O, cahiliye döneminde Hristiyan olmuş, İbrânîce yazmayı bilen ve İncil'i de İbrânîce yazan biriydi..."⁵⁸ Bu hadisten anlaşılmaktadır ki Varaka b. Nevfel, Arapça'nın yanında İbrânîceyi⁵⁹ öğrenmek için özel gayret sarf etmiş ve bu dili öğrenmesinde muhtemelen onun Hristiyanlığı seçmiş olması etkili olmuştur. İbn Hacer, Varaka b. Nevfel'in Arapça ve İbrânîceyi bildiğini ve her iki dil ile de yazabildiğini belirtmiştir.⁶⁰ İbrânîceyi öğrenmenin en büyük faydası, özellikle Medine'de ikamet eden Ehl-i Kitab'ın ellerinde bulunan metinleri okuyabilmek olmalıdır. Onun bu yabancı dili öğrenmiş olması ve İncil ile ilgili bazı bilgilere sahip olması, ilk vahyi alan Hz. Peygamber'e teselli vermesinde de etkili olmuştur. Zira böyle bir olay karşısında Hz. Hatice'nin aklına gelen ilk kişi Varaka b. Nevfel olmuştur.

Müslim'de de aynı hadis şu ifadeler ile yer almıştır: "...(Varaka b. Nevfel) cahiliye döneminde Hristiyan olmuş biriydi. O Arapça yazmayı bildiği gibi İncil'den (bazı pasajları) Arapça yazabiliyordu..."⁶¹ Görüldüğü gibi hadiste İbrânîce ibaresi geçmemektedir. Nevevî, bu rivayeti yukarıdaki Buhârî hadisi ile birlikte değerlendirmiş, Varaka'nın İncil'i yazabildiğine göre İbrânîceyi de bilmesi gerektiği sonucunu çıkarmıştır.⁶²

Konuya dair açıklama ihtiyacı hisseden şârihlerden bir diğeri Aynî'dir. Aynî (ö. 855/1451), Varaka'nın Arapça okuyup yazabildiği gibi İbrânîceyi de konuşabildiğini ve bu dil ile yazabildiğini belirtmiştir. O, İncil dilinin İbrânîce olduğu ve Varaka'nın bu İncil'den yazdığına dair görüşe mesafeli durmuş hatta Tivrât dilinin İbranî; İncil dilinin ise Süryânî olduğunu belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "İncil dilinin İbrânîce olduğunu söyleyeme-

⁵⁷ Bu ifade ile ilgili bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1: 34.

⁵⁸ Buhârî, "Bedu'l-Vahy", 3, 1: 3.

⁵⁹ İbrânîcenin tarihi gelişimi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ca'fer Hâdi Hasan, "İbrânîce", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 366-367.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1: 24.

⁶¹ Müslim, "İman", 252, 1: 142.

⁶² Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Sahihu Müslim Bişerhi'n-Nevevî* (Beirut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 2: 168.

yiz. Zaten hadisten bu mana da anlaşılmamaktadır. Aksine hadisten anlaşıl-
lan, Varaka'nın İbrânîce bildiği ve İncil'den bazı yerleri İbrânîce yazdığı-
dır. Buradan da İncil'in İbrânîce olduğu sonucu çıkarılamaz. Zira onun dili
Süryânîce de olabilir. Varaka ise Süryânîce yazılı olan İncil'den bazı yerle-
ri İbrânîce ile yazmış olabilir. Buradan onun Süryânîceyi de bildiği anlaşılmış
olmaktadır. Binâenaleyh Varaka'nın kitâbet dâhil olmak üzere Arapça,
İbrânîce ve Süryânîceyi bildiği ortaya çıkmaktadır.”⁶³

2.3. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Zeyd b. Sabit'ten Süryânîce'yi Öğrenmesini İstemesi

Buhârî “Tercemetü'l-hükkâm” adı ile bir bab başlığı açmış⁶⁴ ve burada
şu hadise yer vermiştir: Hârîce bnt. Zeyd b. Sâbit, babası Zeyd b. Sâbit'ten
naklettiğine göre Hz. Peygamber Zeyd'e Yahudilerin yazısını (kitâbe'l-
Yehûd) öğrenmesini emir buyurmuş o da ayın yarısında (on beş günde)⁶⁵
bu dili öğrenmiştir. Bundan sonra Zeyd, Hz. Peygamber'in Yahudilere
göndermek istediği mektupları onların dili ile yazdığını ve onlardan gelen
mektupları da Hz. Peygamber'e okuduğunu aktarmıştır.⁶⁶ İbn Ömer'den
nakledilen bir rivayette Zeyd b. Sâbit, hem Arapça hem de İbrânîce yaz-
mıştır.⁶⁷

Tirmizî de “Süryânîce'nin öğrenilmesi hakkındaki rivayetler” adında bir
bab başlığı açmış ve burada yukarıdaki hadis ile metin benzerliği olan şu
hadise yer vermiştir: Zeyd b. Sâbit Hz. Peygamber'in kendisine Yahudile-
rin yazısını öğrenmesini emrettiğini (emerenî) ve şöyle buyurduğunu nak-
letmiştir: “Allah'a yemin olsun ki ben yazı konusunda Yahudilere güven-
miyorum.” Bundan sonra Zeyd, Hz. Peygamber'in emrini yerine getirmek
üzere on beş günde onların dilini öğrenmiştir.⁶⁸ Tirmizî'nin eserinde nak-
lettiği rivayette, Süryânî dili ifadesi geçmemesine rağmen onun bab ismini
yukarıdaki gibi zikretmiş olması, Zeyd b. Sâbit'in öğrendiği dilin Süryânî-
ce olduğunu göstermektedir.

Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Câmiu'l-Ehâdis* isimli eserinde aktardığına
göre Hz. Peygamber bazı kabile ve topluluklara mektuplar yazmış, yabancı
ülke ve milletlere gönderdiği yazı üzerinde tezyîd veya tenkis endişesini
bertaraf etmek için Zeyd b. Sabit'ten Süryânî dilini öğrenmesini istemiştir.⁶⁹

⁶³ Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Daru'l-Kutu-
bi'l-İlmiyye, 2001), 1: 96, 100

⁶⁴ Buhârî, “Ahkâm”, 40, 8: 120.

⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13: 230-231.

⁶⁶ Buhârî, “Ahkâm”, 40, 8: 120.

⁶⁷ Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek Ala's-Sahihayn* (Beyrut: Da-
ru'l-Marife, tsz.), 3: 421.

⁶⁸ Tirmizî, “İsti'zân”, 22, 5: 67.

⁶⁹ Celallüddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994), 3:

Şuayb el-Arnaûd tarafından isnadının sahih olduğu belirtilen bir başka rivayet, İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde geçmektedir. Buna göre Hz. Peygamber Zeyd b. Sâbit'e Süryânîceyi bilip bilmediğini sormuş o da bilmediğini ifade edince Hz. Peygamber: "Süryânîceyi öğren. Çünkü bize (yabancı devlet ve heyetlerden) bazı mektuplar gelmektedir." talimatını vermiştir. Bundan sonra Zeyd çok kısa bir sürede bu dili öğrenmiştir. A'meş de (ö. 148/765) Hz. Peygamber'in yabancı devletlerden gelen bazı resmî evrak/mektupların herkes tarafından anlaşılmasını önlemek için Zeyd'e böyle bir teklifte bulunduğu yönünde görüş beyan etmiştir.⁷⁰

Zeyd b. Sâbit'e yapılan tavsiyeyi içeren rivayetleri sıraladıktan sonra görüşünü beyan eden âlimlerden biri de Tahâvî'dir. Ona göre Müslümanlardan Süryânîceyi bilen olmadığından Hz. Peygamber'e Yahudilerin gönderdiği Süryânîce mektuplar, Medine'de bulunan Yahudilerce tercüme ediliyor ancak Yahudilerin mektuplardaki bazı şeyleri gizleme ve tahrif etmelerinden de emin olunamıyordu. Öte taraftan Hz. Peygamber'in Yahudilerin mektuplarına cevaben Arapça gönderdiği mektuplarda da benzer bir sorun bulunmaktaydı: Yahudiler Arapçaya tam olarak vakıf olamadıklarından Hz. Peygamber'den gelen mektupları kendi dillerine tercüme edecek bir tercümana ihtiyaç duyuyorlardı lakin tercümanın hem Hz. Peygamber hem de Ehl-i Kitab'a husumet besleyen biri olup bu mektupların aksini yansıtması da ihtimal dâhilindeydi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, hem kendisine gelen mektuplardaki tahrif olasılığını bertaraf etmek, hem de Yahudilere gönderdiği mektuplardaki mesajın onlar tarafından tam ve doğru anlaşılmasını temin etmek üzere Zeyd b. Sâbit'e Süryânîceyi öğrenmesini emretmiştir.⁷¹ Böylelikle bir taraftan Müslümanlara Yahudiler tarafından gönderilen mektuplar güvenilir bir kişi tarafından tercüme edilecek ve yanlış anlaşılma ihtimali ortadan kalkacak öte yandan Müslümanlar tarafından Yahudilere gönderilen mektuplar onların dili ile kaleme alınmış olacağından Yahudilerin de mesajı tam olarak anlamalarına imkân sağlanmış olacaktı. Dolayısıyla her iki taraf için de güven problemi olan aracılardan muhtemel tasarrufları önlenmiş olmaktadır.

Başka rivayetlerde de Hz. Peygamber'in kendisine devlet başkanlarından gelen mektupların herkes tarafından okunmasını istemediği açık bir şekilde belirtilmiştir.⁷² Hz. Peygamber'in bir tedbir olarak böyle bir yolu tercih etmesinin oldukça makul ve geçerli sebepleri bulunmaktadır. Zira

231 (8340 numaralı hadis).

⁷⁰ Muhammed b. Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993), 16: 84-85.

⁷¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu Mükili'l-Âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaûd (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994), 5: 281.

⁷² Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, thk. Adil b. Yusuf ve Ahmed Ferid, *Müsenedu İbn Ebî Şeybe*, (Riyad: Daru'l-Vatan, 1997), 110 (138 numaralı hadis).

uluslararası ilişkilerde sadece yöneticilerin bilmesi gereken bazı resmi yazışmaların olması tabiidir. Aksine her türlü bilginin herkes ile paylaşılması, beraberinde vatandaşların zarara uğramasına neden olan sonuçlar da doğurabilir.

Bazı rivayetlerde nakledildiğine göre Şam'a giden ticaret kervanı içerisinde bulunan Ebû Süfyan ve arkadaşları Rûm Kayseri Herakliyus tarafından çağırılmış ve Kayser bir tercüman vasıtası ile Ebû Süfyan'a sorular yönelmiştir.⁷³ Bu da o günkü devletler hukukunda tercümanlık işleminin varlığına bir örnektir.

Hz. Peygamber, nübüvvetinin son iki-üç yılında çevresinde bulunan devlet reislerini İslâm'a davet etmiştir. Tirmizî "Fî Mükâtebeti'l-Müşrikîn" babı altında zikrettiği bir hadis ile bu konuya temas etmiştir. Enes'ten nakledilen hadise göre Hz. Peygamber vefatından önce Kısra, Kayser, Necâşi, Hirakl ve etrafındaki diğer devlet idarecilerine davet mektupları göndermiştir.⁷⁴

İbrânîcenin Ehl-i Kitap arasında yaygın olarak kullanıldığı Ebû Hureyre'den nakledilen şu hadiste de belirtilmiştir: "Ehl-i Kitap Tevrât'ı İbrânîce okur, Müslümanlar için Arapça açıklarlar..."⁷⁵ Yahudilerin İbrânîce okuyup Müslümanlara da Arapça anlatmaları onların Arapçayı bildiklerini göstermektedir. Ancak bir dili bilmek, konuşmak ayrı şey; diplomatik bir üslup ile yazılan bir metni aynı anlam ve üslup ile başka bir dile çevirebilmek, aktarabilmek ayrı şeydir. Dolayısıyla Yahudilerin Arapçayı bildikleri ancak yazılı Arapça metinleri edebî bir dil ve anlatımla ifadede yeterli seviyede olmadıkları tespitinde bulunmak mümkündür.

Uluslararası ilişkilerde başka bir ülkeden gelen herhangi bir mesajın veya devlet ricali arasında yapılan konuşmaların güvenilir bir tercüman vasıtası ile aktarılması kaçınılmaz bir zorunluluktur. İradî veya gayr-ı iradî vuku bulacak yanlış tercüme, her iki taraf için de bir risk olur, hatta krize dönüşebilir. Bu nedenle Hz. Peygamber yeni teşekkül eden Medine site devleti başkanı sıfatıyla Yahudilerle Müslümanlar arasındaki resmî yazışmalar için bir tercümana ihtiyaç duymuş ve bunun için genç ve yetenekli olan Zeyd b. Sâbit'i özellikle görevlendirmiş o da çok kısa bir zamanda bu yabancı dili öğrenmiştir. Zeyd b. Sâbit'in kısa bir sürede yabancı bir dili öğrenmiş olmasını onun zekâsı, kulak âşinalığı gibi sebeplere bağlamak mümkündür.

⁷³ Buhârî, "Bedu'l-Vahy", 6, 1: 5.

⁷⁴ Tirmizî, "İsti'zân", 23,24, 5: 68-69; (Hadiste Hz. Peygamber'in namazını kıldığı kişinin Necâşi olmadığı yönünde bir bilgi de mevcuttur.) Ayrıca bkz. Buhârî, "Bedu'l-Vahy", 5, 1: 4-5.

⁷⁵ Buhârî, "Tefsîr", 11, 6: 20; rivayetin metni şöyledir: "عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَهْلُ الْكِتَابِ يَقْرَأُونَ التَّوْرَةَ بِالْعِبْرَانِيَّةِ وَيُفَسِّرُونَهَا بِالْعَرَبِيَّةِ لِأَهْلِ الْإِسْلَامِ" Ayrıca bkz. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenu'l-Kübrâ* (Haydarabad: Dairatu'l-Maarif, 1344), 4: 163.

2.4. Hadis Kitaplarındaki Tartışmalar

Hız. Peygamber'in Arapçaya vukûfiyetinin bir neticesi olarak fasîh, akıcı ve muhataplarının seviyesini dikkate alarak hitapta bulunduğu bilinen bir husustur.⁷⁶ Aynı şekilde Hz. Peygamber'in eği Hz. Aiğe'nin fasîh bir dil ve anlatım uslûbuna sahip olduğunu Tirmizî'de nakledilen şu rivayetten anlamaktayız: Mûsa b. Talha "Hz. Aiğe'den daha düzgün (efsah) konuşan kimseyi bilmiyorum." demiştir.⁷⁷ Bununla birlikte Hz. Peygamber, günde-lik hayatta farklı dillerden bazı kelimeleri tedavülde olmasından dolayı da kullanmıştır.⁷⁸ Buhârî *Sahih*'inde "Farsça ve Arapça dışındaki diller ile konuşan kimse/ler" ismi ile bir bab başlığı açmış ve bu bab başlığının altına Rûm sûresinde geçen "...dillerinizin ve renklerinizin farklı olması..." âyeti ile İbrâhîm sûresinde geçen "Biz her peygamberi kendi toplumunun dili ile gönderdik" (İbrâhîm 14/4) âyetlerini zikretmiştir.⁷⁹ İbn Hacer burada dikkat çekici bir yorumda bulunmaktadır. Ona göre Buhârî'nin bu şekilde âyetleri sıralamış olması, risaletin evrensel olmasına binaen Hz. Peygamber'in bütün dilleri bildiği ihtimaline işaret etmek içindir.⁸⁰ İbn Abbâs'ın da bu görüşü teyid eden ifadeleri hadis kaynaklarında varit olmuştur. Dârimî'de geçen rivayete göre İbn Abbâs İbrâhîm sûresinde geçen yukarıdaki âyeti zikrettikten sonra Hz. Peygamber'in bütün insanlara ve cinlere gönderildiğini ifade etmiş ve şu mealdeki âyeti okumuştur.⁸¹ "Biz seni bütün insanlara ancak bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik." (Sebe 34/28)

Kanaatimizce peygamberlerin kendi kavimlerinin dilleri ile gönderilmiş olması Allah'ın emir ve iradesinin muhataplar açısından anlaşılması içindir. Hz. Peygamber'in komşuluk, akrabalık, ziyaret ve ticaret ilişkilerinden dolayı civar yerleşim yerlerinde konuşulan dillerden bazı kelimeleri bilmesi ve Araplar arasında kullanılan bazı lehçelere vakıf olması anlaşılabilir bir durumdur. Hz. Peygamber'in risaletinin evrensel olmasını, onun bütün dilleri bildiği ihtimaline bağlamak sîret-i nebevî ile de bağdaşmamaktadır. Zira Hz. Peygamber'in gezdirdiği, gördüğü, tanıştığı kimseler ve buralarda konuşulan diller yaklaşık olarak bilinmektedir. Bu durumda Arabistan yarımadasından uzak, dünyanın bir başka köşesinde konuşulan herhangi bir dilin Hz. Peygamber tarafından bilinmesi beşer planında mümkün değildir.

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. M. Akif Özdoğan, "Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/ 4, (2005): 223-242.

⁷⁷ Tirmizî, "Menâkib", 62, 5: 705.

⁷⁸ Buhari, "Cihad", 188, 4: 36; krş. bkz. İbn Hacer, a.g.e., 6: 221. (İbn Hacer burada Hz. Peygamber'in kullandığı bazı kelimelerin aslının Farsça veya Habeşçe olması üzerinde durmakta ve farklı bazı görüşlere yer vermektedir.)

⁷⁹ "باب من تكلم بالفارسية والبطانية" bkz. Buhârî, "Cihâd", 188, 4: 36.

⁸⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 6: 221.

⁸¹ Dârimî, "Mukaddime", 8.

Burada bir şeyin imkân ile vukuunu ayırdığımızı ve tarihsel olarak böyle bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediği noktasına odaklandığımızı belirtmemiz gerekmektedir. Şunun da altını çizmek gerekir ki Hz. Peygamber'in farklı dillere muttali olmaması veya bütün dilleri bilmiyor olması, onun risaletini belli bir bölge ve belli insanlarla sınırlandırmak manasına da gelmemektedir. Zira Hz. Peygamber bütün insanlara gönderilmiştir. Tahavî'nin de belirttiği gibi Allah, peygamberlerini başka kavimlerin dili ile değil görevlendirildikleri kavimlerin dili ile gönderdiğini beyan etmektedir. Hz. Peygamber'in kavmi ise Kureyş idi. Şu âyetlerde de Hz. Peygamber'in kavmine yönelik vurgular ön plana çıkmaktadır:⁸² "Şüphesiz bu Kur'ân sana ve kavmine bir öğüttür." (Zuhuruf 43/44) "Evvela en yakın akrabanı uyar" (Şuarâ 26/214).

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi aslı Habeşî olan bazı kelimelerin Kur'ân'da kullanıldığı ile ilgili rivayetler de mevcuttur. Örneğin Müzzemmil sûresinde geçen "تَأْتِيَنَّ اللَّيْلُ" ifadesinin⁸³ Habeş dilinde "kıyâmu'l-leyl" olduğu belirtilmiştir. ⁸⁴İbn Ebî Şeybe'nin *el-Musannef* inde de "Habeş dili ile nâzil olan kelimeler/âyetler" ismi ile bir bab başlığı açılmış ve burada "طه" "كَمِشْكَاهُ" ve "كَيْفَيْنِ" kelimeleri ile ilgili rivayetlere yer verilmiştir.⁸⁵

3. SAHİH ÇİZGİDEN SAPMA: DİLLERİN FAZİLETİ/YERİLMESİ İLE İLGİLİ UYDURULAN RİVÂYETLER

Kur'ân, farklı dillerin varlığını Allah'ın bir âyeti olarak ifade ederken özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar arasında iç çekişme ve kamplaşmaların başlamasıyla birlikte belli bir dili ön plana çıkaran, bunları öven ve karşıdaki dili yeren rivayetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tarihsel olgu, muhtemelen dil aidiyetlerini Hz. Peygamber'in otoritesi kullanılarak perçinleştirme niyetinden kaynaklanmıştır. Zira herhangi bir dile ait üstünlük iddiasının hadis vasıtasıyla ve onu metheden lafızlarla piyasaya sürülmesi durumu, aynı Peygamber'e iman eden diğer kavim ve toplulukları da etkileyeceği ön görülebilir bir husustur.

Bu rivayetlerin ortaya çıkış gayesinin altında yatan daha önemli bir başka sâik de iktidar ve egemen olma istek ve düşüncesidir. Bu rivayetler vesilesiyle insanların devlet otoritesine olan bağlılıkları, yöneticilerin emir ve fermanlarına itaat etmeleri vb. hususlar teyit edilmeye çalışılmıştır. Sebep ne olursa olsun tarihî bir vâkıa olarak karşımızda duran bu rivayetler, Kur'ân ve hadislerde son derece sade ve fitrî bir bağlamda ifade edilen "dil olgusu"nu zedelemiştir. Bu yanlış anlayışı tahkim eden rivayetlerin varlığı

⁸² Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, 8: 116-117.

⁸³ Müzzemmil, 73/6.

⁸⁴ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3: 02.

⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 15: 448.

şüphesiz ortalama Müslüman aklını da etkilemiş, fitne ve ayrılık tohumlarının ekilmesine de zemin hazırlamıştır. Ancak bu rivayetlerin özellikle mevzu ve zayıf hadisleri derleyen kitaplarda toplanmış olması ve isnaddaki ravilerin mecrûh olduğunun ortaya konulması olumlu bir tablodur.

Özellikle mevzu rivayetlerin oluşturduğu bu olumsuz algıyı bertaraf etmek için kanaatimizce yapılması gereken, Kur’ân ve sahih hadislerdeki anlayışa geri dönmektir. Zaten birçok noktadan ihtilaf mekanizmasının işletildiği günümüzde Müslümanlar arasına böyle bir nifak sebebinin eklenmesi kabul edilebilir bir durum değildir.

Allah’ın insanlara birbirlerini anlayabilmeleri, beyanda bulunabilmeleri ve iletişime geçmeleri için bahsettiği bir nimet olan dil olgusu, tarihi süreç içerisinde üzerinden hadis uydurulan bir araca dönüştürülmüştür. Dillerin farklılığı Allah’ın birer âyeti iken bu dillerin birbirleriyle yarışırılması ve fazilet anlayışının bazı rivayetlere yansımalarının altında yatan bazı etmenler bulunmaktadır. Özellikle bazı dillerin övülmesini yahut bazılarının yerilmesini içeren bu rivayetlere ihtiyat ile yaklaşmak gerekmektedir.

Örneğin Hz. Peygamber’in Arapların içerisinde seçilmesi veya Kur’ân’ın Arapça ile nâzil olması, Arap milletini veya Arapçayı bizatihi yüceltmez. Başka bir ifade ile Arapça dışındaki diğer diller ile vahyin nâzil olmaması bu dillerin zati kıymeti için bir nakisa teşkil etmez. Ancak sebep ne olursa olsun, belde ve milletlerin faziletine dair bazı rivayetler nasıl uydurulmuşsa, dillerin faziletine dair bazı rivayetler de uydurulmuştur. Bu rivayetlerin genel muhtevası, rivayette bahsi geçen dilin bir mukayese ile övülmesi ve karşısına konumlandırılan dillerin yerilmesi şeklinde olmuştur. Zira herhangi bir dilin üstünlüğünden bahsetmek gerekiyor ise bunun başka diller dikkate alınmadan söz konusu edilmesi mümkün değildir.

Aslında hadislerin uydurulması vakiasının temel karakteristiği, onun bir reaksiyon olmasıdır. Bir şahıs, belde yahut mezhep hakkında bir hadisin uydurulması, buna tepki olarak başka hadislerin uydurulmasına zemin hazırlamış olur. Diller arasında fazilet yarışının rivayetlerde merkezileştiği iki dilden biri Arapça diğeri Farsçadır. Önce hangi dilin faziletini öven rivayetlerin uydurulduğunu tespit etmek zor görünse de bu rivayetlerin üretilmesinin bir çeşit etki-tepki veya reaksiyon olarak tezahür ettiğini ifade edebiliriz.

Tarihî seyir içerisinde Arap olmayanların Araplardan siyasî ve edebî açıdan üstün olduğunu iddia eden bazı hareketler de ortaya çıkmıştır.⁸⁶ Örneğin Farslar uygarlık tarihi açısından kadîm ve köklü bir devlet geleneğine sahip olmuşlardır. Hâkimiyetleri kaybolup Arapların idaresi altına girdiklerinde eski günlerine özlem duymuşlar, Abbasî devletinin kurulmasında rol oynamışlar ve Ümeyyeoğullarına karşı savaşmışlardır.⁸⁷ Başka bir deyişle idarecilerinin çoğunlukla Araplardan oluştuğu Emeviler ile destekçilerinin özellikle ilk dönemlerde Fars ve Arap olmayan diğer milletlerin oluşturduğu Abbasiler arasındaki mücadele rivayetlerin diline de yansımıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasındaki en temel faktörün ırkçılık illeti olduğunu belirtebiliriz. Bu ırkçılık duygusunun tatmin edilmesi adına Hz. Peygamber adına bazı sözler türetenler olmuştur. Bu sebeple bazı mevzuat kitaplarında “ırk, kabile, dil, şehir ve imam taraftarlığı” başlığı altında müstakil bölümler yer almıştır.⁸⁸

Farsçanın övülmesi veya yerilmesine dair bazı rivayetler mevzu hadislerin derlendiği eserlerde yer almıştır. Leknevî hadis uydurma sebeplerini sekiz maddede toplamış ve yedinci maddede şöyle demiştir: “...Farsçanın fazileti ve zemmi ile ilgili hadisler mevzudur...”⁸⁹ Bazı sahabilere konuşmadıkları ve bilmedikleri diller de isnad edilmiştir. Örneğin Ebû Hureyre’den nakledildiği iddia edilen Farsça bir kelamın mevzuat eserlerinde yer aldığı görülmektedir. İbnu’l-Cevzî, Ebû Hureyre’nin Farsça bilmediğini dolayısıyla bu sözün bâtil olduğunu belirtmiştir.⁹⁰

İbnu’l-Cevzî’nin aktardığı ve isnadında hadisi yazılmaya layık olmayan, aslı olmayan sözleri nakleden ve rivayetleri münker olan ravilerin yer aldığı bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber, Farsça Ebû Hureyre’ye “Karnın mı ağrıyor?” diye sormuş o da “evet” deyince Hz. Peygamber ona “Kalk namaz kıl, çünkü namaz her derde devadır.” demiştir.⁹¹

Mevzu olduğu belirtilen bir başka rivayet şöyledir: “Cennet ehlinin lisanı Arapça ve Farsçadır.”⁹² Aynı şekilde Ali el-Kârî’nin “manasının bâtil olmasından ötürü Hz. Peygamber’den sâdir olamaz” şeklinde nitelendirdi-

⁸⁶ Âdem Apak, “Şuûbiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 244-245.

⁸⁷ Muhammed Ebu Zehv, *Hadis ve Hadisçiler*, trc. M. Ali Başaran, M. Ali Sönmez (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 354-355; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidler (İstanbul: İfav Yayınları, 2009), 45-47.

⁸⁸ Abdulfettah Ebu Gudde, *Mevzu Hadisler*, trc. Enbiya Yıldırım (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 56.

⁸⁹ Leknevî, *el-Âsârü'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*, 17-18.

⁹⁰ Abdurrahman b. Ali İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 1: 178.

⁹¹ İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenâhiye*, 1: 176-178.

⁹² Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*, thk. Muhammed Lütfi es-Sabbağ (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami, 1986), 273-274.

ği bir diğer rivayet de şöyledir: “Allah kızdığında vahyi Farsça, razı olduğunda ise Arapça indirir.”⁹³ Kimi âlimlerce senedi oldukça zayıf, kimilerinin de mevzu olan ve Hz. Ömer’e dayandırılan bir rivayette onun şöyle dediği nakledilmiştir: “Kim Farsçayı öğrenirse kötülük/şer işlemiştir. Kim de kötülük işlerse bu onun murûetine zarar verir.”⁹⁴ Rivayetin Hz. Ömer’in bir sözü olarak aktarılması da ayrıca manidardır.

Şevkânî’nin *el-Fevâidu’l-Mecmûa* adlı eserinde ise Farsça konuşmanın kişinin şahsiyetini (murûet) zedeleyeceği yönünde bir rivayet aktarılmıştır. Rivayet şöyledir: “Kim Farsça konuşursa hilesi artar ve kişilik vasıflarında bir noksanlık meydana gelir.” Ancak bu rivayetin isnadında geçen Talha b. Zeyd’in münkeru’l-hadis ve hadis uyduran biri olmasından ötürü mevzu olduğu bildirilmiştir.⁹⁵

Bir başka rivayet şöyledir: “Arşın yanında bulunanlar Farsça konuşurlar. Allah, içinde kolaylık bulunan bir emir indirdiğinde bunu Farsça, içinde zorluk bulunan bir emir indirdiğinde bunu Arapça vahyeder.” Mevzu olduğu bildirilen bu rivayetin isnadında dört yüz kadar hadis uyduran Cafer b. ez-Zübeyr isimli bir ravi bulunmaktadır.⁹⁶ İbn Arrak da (ö. 963/1555) bu rivayetin akabinde Muğîre b. Şu’be kanalı ile ref’ edilen “Allah bir kavme rahmet göndermek istediğinde bunu Mîkâil vasıtasıyla ve Farsça; bir kavme bela göndermek istediğinde bunu Cibrîl vasıtasıyla ve Arapça gönderir.” rivayetini zikretmiş ve her ikisinin de mevzu ve bâtil olduğunu belirtmiştir.⁹⁷

Ebû Hureyre’ye isnad edilerek ref’ edilen bir diğer rivayet şöyledir: “Allah’ın en hoşlanmadığı kelâm Farsçadır. Şeytanların dili Hûzistanlıların (الخوزية)⁹⁸ dilidir; cehennemliklerin dili, Buhârâlıların (البخارية) dilidir; cennet ehlinin dili ise Arapçadır.” Bu rivayet de isnadındaki mecrûh ravilerden

⁹³ Ali el-Kârî, *el-Esrâru’l-Merfûa*, 414; Muhammed b. Halil el-Kavukcî, *el-Lü-lüü’l-Marsû’ Fimâ lâ Asle Lehu ev bi Aslihi Mevdû’*, thk. Fevvez Ahmed (Beyrut: Daru’l-Beşari’l-İslamiyye, 1994), 37; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr (İbn Kayyim el-Cevziyye), *el-Menâru’l-Munîf fi’s-Sahîhi ve’d-Daif*, thk. Abdulfettah Ebû Gûdde (Beyrut: Daru’l-Beşari’l-İslamiyye, 2004), 59.

⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame (Beyrut: Daru’l-Kıble, 2006), 13: 402; İbn Hacer, a.g.e., 6: 221.

⁹⁵ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmûa fi’l-Ehâdisi’d-Daifeti ve’l-Mevdûah*, thk. Rıdvan Cami Rıdvan (Mekke: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1415), 1: 279.

⁹⁶ Celalüddîn es-Suyûtî, *el-Leâilü’l-Masnûa fi’l-Ehâdisi’l-Mevdûa* (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2007), 1: 17.

⁹⁷ Ali b. Muhammed b. Arrâk, *Tenzîhu’s-Şerîati’l-Merfûa ani’l-Ahbâri’s-Şenâti’l-Mevdûa* (Beyrut: Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye), 1: 136.

⁹⁸ İnan’ın güneybatısında bir belde adıdır. Bkz. Recep Uslu, “Hûzistan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 436-439; İbn Arrâk, *Tenzîhu’s-Şerîati’l-Merfûa ani’l-Ahbâri’s-Şenâti’l-Mevdûa*, 1: 136.

dolayı mevzu olarak kaydedilmiştir. Suyûtî, isnatta bulunan İsmâil b. Ziyâd'ın hadis uyduran biri olduğunu ve bu şahsın isminin kitaplarda ancak tanınmasını sağlamak için zikredilebileceğini ifade etmiştir.⁹⁹

Sonuç

Bir iletişim aracı olarak dil, Allah'ın insana verdiği eşsiz nimetlerdendir. Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde "dil olgusu" ile ilgili birçok ayet ve hadis bulunmaktadır. Dil olgusu ile ilgili Kur'ân'daki ana temaları Kur'ân'ın Arapça indirilmesi, farklı lehçeler ile okunmaya imkân tanınması, dillerin farklılığının Allah'ın âyetlerinden sayılması ve her Peygamber'in kendi kavminin dili ile gönderilmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Çalışmada ulaşılan sonuçları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kur'ân, insanların tanışıp kaynaşabilmeleri için onların farklı kabileler halinde yaratıldığına vurgu yaparak aslında temel iletişim vasıtasının dil olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle bütün diller Allah'ın âyetleridir.

2. Kur'ân'ın Arabiliğine vurgu yapan âyetlerin yanında Arapça dışındaki bir dile ait unsurların Kur'ân'da mevcut olup olmadığı yönünde ihtilaf mevzubahis olmuştur. Her dilde olduğu gibi Arapça da zaman içerisinde civar kültür havzasındaki diller ile kelime alışverişinde bulunmuştur.

3. Hz. Peygamber özellikle diplomatik ilişkilerin daha sağlıklı yürütülebilmesi için Zeyd b. Sâbit'ten Süryânîce'yi öğrenmesini istemiştir. Zeyd b. Sâbit'in kısa bir sürede Süryânîce'yi öğrendiğini ve Varaka b. Nevfel'in iyi derecede İbrânîceyi bildiğini ifade eden rivayetler, yabancı dil öğrenimine de ilham teşkil eden rivayetlerdir. Unutulmamalıdır ki her dil birer kültürel aktarım aracıdır.

4. İslâm'ın farklı ağız, lehçe ve dillere yönelik engin müsamahakâr tutumu iç kargaşa ve bloklaşma ile birlikte bir faziletlilik iddiası yarışına dönüşmüş, bir dili yerip diğerini yücelten rivayetler tarihi seyir içerisinde reaksiyonel bir tavırla piyasaya sürülmüştür. Mevzu rivayetlere yansıyan Arapça-Farsça arasındaki fazilet iddiası yarışı ise oldukça manidardır. Doğru çizgi, Allah'ın âyetlerinden biri olan dillerin/lehçelerin hayatiyetlerine katkıda bulunmak ve onların ihtilaf unsuru olarak kullanılmalılarının önüne geçmektir.

Kaynakça

Afzalur Rahman. *Sîret Ansiklopedisi*. Trc. Komisyon. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 1996.

A'zamî, M. M. *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi*. Trc. Ömer Türker ve Fatih Serenli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

⁹⁹ Suyûtî, *el-Leâilü'l-Masnûa*, 1:18; Muhammed b. Tâhir b. Ahmed el-Makdisî, *Tezki-ratu'l-Mevdûât* (Mısır: Matbaatu's-Saadet, 1333), 3.

Akay, İhsan. *Şafii Usûl Geleneğinde İmam Şafii'ye Muhalif Usûlî Görüşler*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2018.

Âmidî, Ali b. Muhammed. *El-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*. Riyad: Daru's-Samiî, 2003.

Aynî, Bedrüddîn. *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

Apak, Âdem. “Şuûbiyye”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39: 244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Bağcı, H. Musa. *Hadis Tarihi ve Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.

Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. el-Hüseyin. *Es-Sünenü'l-Kübrâ*. Haydarabad: Dairetu'l-Mearif, 1347.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ca'fer, Hâdi Hasan. “İbrânîce”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21: 366-367. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Dağ, Mehmet. *Tenzilden Tezyine Mushaf-ı Şerif*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ebû Gudde, Abdulfettah. *Mevzû Hadisler*. Trc. Enbiya Yıldırım. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *El-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*. Thk. Hamza b. Zuheyr. Medine: Şeriketu Medineti'l-Munavvara, 2008.

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Trc. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.

Hatiboğlu, Mehmed Said. *Hilafetin Kureyşliliği*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2005.

Itr, Hasan Diyâuddîn. *El-Ehrufu's-Seb'a*. Lübnan: Daru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988.

İbn Arrâk, Ali b. Muhammed. *Tenzihu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri's-Şeniâti'l-Mevdûa*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

İbn Hibbân, Muhammed. *Sahîhu İbn Hibbân*. Thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993.

İbn Ebî Şeybe, Ebubekir Abdullah b. Muhammed. *Müsnedü İbn Ebî Şeybe*. Thk. Adil b. Yusuf ve Ahmed Ferid. Riyad: Daru'l-Vatan, 1997.

İbn Ebi Şeybe. *El-Musannef*. Thk. Muhammed Avvame. Beyrut: Daru'l-Kible, 2006.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr. *El-Menârü'l-Munîf fi's-Sahîhi ve'd-Daif*. Thk. Abdulfettah Ebû Gudde. Beyrut: Daru'l-Beşiri'l-İslâmiyye, 2004.

İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali. *El-İlelu'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâîl. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Thk. Komisyon. Mektebetu Kurtuba, 2000.

İbn Hacer, Ahmed b. Ali. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Riyad: Daru's-Selam, 2000.

İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Haldûn, Muhammed b. Muhammed el-Mağribî. *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.

İpek, Birol. "Bireyde Dil Bilinci". *Journal of Turkish Language and Literature*, 1/2, (2015): 33-44.

Karaçam, İsmail. *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevattir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: İfav Yayınları, 1996.

Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadisler, Menşei, Tanıma Yolları, Tenkidler*. İstanbul: İfav Yayınları, 2009.

Karaman, Burcu İlkay. "Dilin Kökeni". *Akademik-Der* 1 (2017 sonbahar): 21-33.

Kârî, Ali. *El-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*. Thk. Muhammed Lütfî es-Sabbağ. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1986.

Kavukcî, Muhammed b. Halil. *El-Lülüü'l-Marsû' fi mâ lâ Asle lehu ev bi Aslihi Mevdû'*. Thk. Fevvez Ahmed. Beyrut: Daru'l-Beşari'l-İslâmiyye, 1994.

Kıran, Ayşe. "Dil/Söz; Anlam/sözcük". *Kur'ân ve Dil Sempozyumu* (17-18 Mayıs 2001, Van): 7-8.

Leknevî, Abdülhayy. *El-Âsâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevdûa*. Thk. Muhammed Said Zağlûl. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1984.

Makdisî, Muhammed b. Tâhir b. Ahmed. *Tezkiratu'l-Mevdûât*. Mısır: Matbaatu's-Saadet, 1333.

Muhammed, Ebu Zehv. *Hadis ve Hadisçiler*. Trc. M. Ali Başaran ve M. Ali Sönmez. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Müldür, Fatih. "Noam Chomsky'de Üretici Dilbilgisi: Derin Yapı ve Yüzey Yapı Ayrımı", *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* 27/27 (Güz 2016): 60-74.

Nevevî, Yahya b. Şeref. *Sahîhu Müslim Bişerhi'n-Nevevî*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.

Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh el-Hâkim. *El-Müstedrek Ala's-Sahihayn*. Beyrut: Daru'l-Marife, tsz.

Râzî, Muhammed b. Ömer. *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.

Muhammed b. Ebibeke, er-Râzî. *Muhtâru's-Sihâh*. Thk. Mahmud Hatir. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1995.

Retsö, Jan. "Arabs And Arabic In The Age Of The Prophet". *The Qur'ân In Context*, Leiden/Boston: Brill, 2010. (Trc. Hayri Kırbasoğlu, <http://www.hayrikirbasoglu.net/?p=556>, erişim tarihi, 14.05.2018).

Suyûtî, Celalüddîn Abdurrahman. *Câmiu'l-Ehâdîs*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994.

_____. *El-Leâilü'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.

_____. *El-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Fevvez Ahmed. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi, 2012.

Şafîi, Muhammed b. İdrîs. *Er-Risâle*. Thk. Ahmed Muhammed Şakir. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

_____. *Er-Risâle*. Kahire: Mektebetü Dari't-Türas, 2005.

Şâtîbî, İbrahim b. Musa. *El-Müvâfekat*. Thk. Ebû Ubeyde Mşehûr b. Hasan. Dâru İbn Affan, 1997.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *El-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'd-Daîfeti ve'l-Mevdûah*. Thk. Rıdvan Cami Rıdvan. Mekke: Mektebetu Nezar Mustafa el-Bâz, 1415.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru't-Taberî*. Thk. Beşar Avvad Maruf, 'İsam Faris el-Hurustânî. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1994.

_____. *Tefsîru't-Taberî Cmiu'l-Beyân An Tevîli Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Şakir Mahmud Muhammed ve Ahmed Muhammed Şakir. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, tsz.

Özdoğan, M. Akif. "Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/4 (2005): 223-242.

Öztürk, Mustafa. *Kur'ân Dili ve Retoriği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. Sevre. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. Thk. Şuayb el-Arnaûd. *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1994.

Uslu, Recep. "Hûzistan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18: 436-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Ünalın, Siddık. "Hz. Muhammed'in Arap Yarımadasındaki Yahudilerle İlişkileri". *Fırat Ünversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2015): 49-71.

_____. "Hz. Muhammed'in Hristiyan Kaynaklarında Bilinmesi ve Onun Hristiyanlarla Diyalogu", *Fırat Ünversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, (1996): 207-224.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dîni Kur'ân Dili*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.

Yiğit, Metin. "İmam Şafîi'de Arapça Vurgusu ve Lafız Mana Dengesi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2009): 55-86.